

● نقد و معرفی کتاب

دریای مورد اختلاف: ژئوپلتیک منطقه خزر

R. Hrair Dekmejian & Hovann H. Simonian, *Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region*, (London: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2001), pp. 271+7.

کتاب تشریح عوامل متعدد سیاسی، اقتصادی، حقوقی، فرهنگی و زیست محیطی شکل دهنده به حوزه خزر و فضای ژئوپلتیکی اطراف آن است. تعامل این عوامل، براساس منافع هم‌سوی دولت‌ها و بازیگران غیردولتی تحلیل و از زاویه تئوری‌های مختلف روابط بین‌الملل نگریسته شده است. هدف واقعیت‌ها، ارقام و تحلیل آرایه شده در این کتاب ایجاد یک دید کلی به قضیه و همچنین مخاطب قراردادن پژوهشگران و دست‌اندرکاران مسایل خزر، سیاست‌گذاران، مجریان شرکت‌های نفتی، بانکداران بین‌المللی، دیپلمات‌ها و خبرنگاران و متخصصان مسایل منطقه‌ای است. یکی از ویژگی‌های بسیار قابل توجه و ممتاز کتاب،

کتاب دریای مورد اختلاف: ژئوپلتیک منطقه خزر نوشته هریر کمجیان (استاد علوم سیاسی دانشگاه جنوب کالیفرنیا، لس‌آنجلس) و هوان سیمونیان (پژوهشگر دپارتمان علوم سیاسی دانشگاه جنوب کالیفرنیا) ژئوپلتیک دریای خزر را در سه بخش (۱۱ فصل) مورد تحلیل قرار می‌دهد. این کتاب که دارای فهرست منابع و فهرست راهنما نیز می‌باشد با نگاهی جدید به بررسی تأثیر سیاست‌های کاخ سفید در قبال منطقه می‌پردازد. در عین حال نویسنده اعتقاد دارد عوامل ژئوپلتیک، اقتصادی و فرهنگی مطرح شده در آن برای جمهوری‌خواهان که اکنون حکومت را در دست دارند، ناخوشایند است. هدف اصلی

فهرست منابع آن است که ۴۶ صفحه بوده و بیش از نود درصد آن‌ها کتاب هستند.

بخش اول تحت عنوان "حوزه خزر: تاریخ سیاست و منابع" مشتمل بر چهار فصل است که در زیر به تک تک آن‌ها می‌پردازیم. فصل ۱ (خزر در دنیای جهانی شده) ابتدا وضعیت جغرافیایی دریای خزر را بررسی نموده و سپس یک چارچوب تحلیلی را تحت عنوان جهانی شدن، منطقه‌گرایی و محلی‌گرایی معرفی می‌کند. در مبحث جهانی شدن، نویسنده به جهانی شدن سیاست، اقتصاد، فرهنگ و ارتباطات و تأثیر آن بر خزر اشاره می‌کند. عنوان دیگر این فصل "ژئوپلتیک" است که در آن نگاهی گذرا به تاریخچه ژئوپلتیک و نقل قول معروف مکنیدر یعنی "حاکمیت بر جزیره جهانی (اورآسیا)، حکومت بر جهان است" می‌افکند. از جمله نکات قابل توجه این فصل بررسی موازنه قوا از دیدگاه نئورئالیسم، نئولیبرالیسم، ایریدانتیسم^۱ و تعامل فرهنگی است. در این فصل چهار سطح تحلیل کتاب به شرح زیر معرفی شده‌اند. سطح خرد، روابط دولت-

دولت، دولت‌های واقع شده در منطقه بلافاصله بعد از خزر یا حواشی نزدیک آن و روابط آن‌ها با کشورهای حاشیه خزر، سطح تحلیل چهارم به بررسی مداخله قدرت‌های خارج از منطقه، شرکت‌های چندملیتی و نهادهای مسالی،

جنبش‌های مذهبی و سازمان‌های غیردولتی می‌پردازد.

در فصل دوم، تحت عنوان "خزر در تاریخ" مطالعه راجع به روسیه و خزر، ایران و خزر و نفت طبق چارچوب تحلیلی معرفی شده در کتاب مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. فصل سوم (وضعیت حقوقی و موضوعات زیست محیطی) ابتدا به بحث راجع به دریاچه یا دریا بودن خزر می‌پردازد و این مسأله را از دید کنوانسیون ۱۹۸۲ سازمان ملل درباره حقوق دریاها بررسی می‌کند. نویسنده با اشاره به دو منبع اقتصادی مهم خزر یعنی نفت و خاویار در قسمت موضوعات زیست محیطی فصل می‌نویسد: آلودگی زیست محیطی ناشی از استخراج نفت، منابع خاویار را تهدید می‌کند. عنوان فصل چهارم "برآورد انرژی، هزینه‌ها و خطوط لوله" است. با توجه به این که موضوع اصلی مورد توجه جهانیان در منطقه خزر، منابع انرژی آن است. ابتدا نویسنده به برآورد منابع انرژی و ذکر اهمیت آن برای غرب، کشورهای

1. Irredentism

در اصطلاح سیاسی به گرایش به تملک و بازپس گرفتن قسمتی از خاک کشور که در گذشته به تصرف همسایه متجاوز درآمده است، اطلاق می‌شود. برای مطالعه بیشتر ببینید: گیبونا، مونتسرات، مکاتب ناسیونالیسم: ناسیونالیسم و دولت - ملت در قرن بیستم، ترجمه امیرمسعود اجتهادی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۸.

می‌گیرند. فصل ششم (دولت‌های کرانه‌ای: روابط میان دولتی) در چارچوب سطوح تحلیلی کتاب روابط میان پنج کشور ساحلی را تک تک مورد بررسی قرار داده است.

عنوان بخش سوم و آخر کتاب "بازیگران خارجی" و مشتمل بر پنج فصل است. فصل هفتم (دایره داخلی)، طبق نمودار ارائه شده در انتهای فصل اول که چهار دایره متحدالمركز را ترسیم کرده است بازیگرانی که همسایه کشورهای حاشیه خزر هستند و در ردیف بلافاصله بعد از آن‌ها قرار گرفته‌اند، را معرفی می‌کند. هسته مرکزی نمودار مذکور پنج کشور کرانه‌ای خزر هستند. دایره اول شامل کشورهای زیر می‌شود که در این فصل ویژگی‌های مرتبط آن‌ها بررسی شده است: افغانستان، ازبکستان، ارمنستان، ترکیه و گرجستان. گروه‌بندی گوام نیز در این فصل مطالعه شده است. از جمله نکات برجسته این فصل بررسی امکان نقل و انتقال انرژی از خاک این کشورها، از خزر به خارج از منطقه است. فصل هشتم دایره بیرونی نمودار را بررسی می‌کند که به دلیل موقعیت و منافع مختلف بازیگران در حوزه خزر، از نظر ژئوپلیتیک نقش مهمی بازی می‌کند. این کشورها شامل قدرت‌های بزرگی مثل چین و هند تا بازیگران منطقه‌ای مانند اوکراین، پاکستان، اسرائیل،

منطقه و بازیگران فرمانطقه‌ای پرداخته است. در قسمت‌های بعدی فصل به مطالبی چون هزینه‌های توسعه انرژی و معماهای خطوط لوله نفت و گاز اشاره شده و طرح امریکا برای انتقال انرژی از خزر و ابتکارات ایران در مقابل آن بررسی شده‌اند.

بخش دوم کتاب صرفاً به "دولت‌های حاشیه" خزر اختصاص یافته که در دو فصل به این عنوان پرداخته می‌شود. فصل پنجم (دولت‌های کرانه‌ای: سیاست و منافع) ویژگی‌های مختلف بازیگران کرانه‌ای را برشمرده است. مسایلی چون تکامل سیاسی (۲۰۰۱-۱۹۹۱) نظام سیاسی، نظام اقتصادی، بخش انرژی، روندهای جاری و چشم‌اندازهای آتی کشورهای ساحلی روسیه، ایران، قزاقستان، آذربایجان و ترکمنستان در این فصل بررسی شده‌اند. نکات قابل توجه این فصل در مورد ایران عبارتند از: دومین قدرت بعد از روسیه، تاریخ غنی سه هزار ساله، نظام ولایت فقیه، روابط خصمانه با امریکا، انتخابات اخیر ریاست جمهوری و مجلس، رشد میانه‌روی و اقتصاد تضعیف شده در اثر جنگ و سایر عوامل. نویسنده در این قسمت ابراز می‌دارد سیاست‌های ایران در حوزه خزر در اثر موفقیت یا شکست دستور کار اصلاح طلبی و روابط در حال تکامل این کشور با غرب و روسیه شکل

عربستان سعودی و چند دولت کوچک‌تر می‌شوند. از قرار معلوم تمام این ملت‌ها تحت تأثیر حوزه خزر بوده و در مقابل درصدد تأثیرگذاری بر ساختار ژئواکونومیک آینده منطقه هستند. از نظر نویسنده چند عامل یراساس منافع ملی کشورهای دایره خارجی، در آن‌ها ایجاد انگیزه می‌کنند: ۱. نیاز به وارد کرن انرژی برای اقتصاد در حال رشد خود؛ ۲. مزایای ترانزیت خطوط لوله از خاک خود؛ ۳. چشم‌انداز رقابت بر سر نفت و گاز خزر در بازارهای جهانی انرژی و ۴. ترس از ساختارهای قدرت در اطراف خزر که می‌توانند بر منافع استراتژیک آن‌ها مؤثر باشند. در این فصل علاوه بر کشورهای نامبرده به دولت‌های خلیج فارس، یونان، بلغارستان و رومانی نیز اشاره شده است. بعد از دایره بیرونی، دایره خارجی قرار دارد. در فصل ۹ روابط تک تک کشورهای امریکا، اروپا، ژاپن و آسیا با خزر بررسی شده است.

عنوان فصل دهم "بازیگران غیردولتی در حوزه خزر" است. در نمودار فصل اول کتاب، این بازیگران روی دایره چهارم قرار

گرفته‌اند. در این فصل نقش ناسیونالیست‌های قوم‌گرا، فعالان مذهبی، گروه‌های جنایی، گروه‌های خصوصی اقتصادی، شرکت‌های چندملیتی، سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های غیردولتی و نهادهای استانی و ایالتی در امور خزر بررسی شده است. فصل ۱۱ (خزر در بازار جهانی) عوامل رقابت و سناریوهای مربوطه در خزر را بر شمرده و در این راستا به میزان و حجم ذخایر، هزینه‌های تولید، موضوعات مربوط به حمل و نقل، تقاضای جهانی و روندهای قیمت، اکتشافات جدید، سیاست‌های دولت‌های خلیج فارس، مخاطرات سیاسی از جمله در سطوح فروملی، ملی و فرامنطقه‌ای اشاره می‌کند. در ادامه اهمیت ژئوپلتیک دریای خزر بار دیگر مورد مذاقه قرار می‌گیرد و رفتار مهم‌ترین بازیگران اعم از داخلی و خارجی بررسی می‌شود.

امیرمسعود اجتهادی

دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی